

11497

338.1

S-16

4. July, 1909

1909

31.1
16

Մ Ե Ր

ԽԵՂՃ ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՆԵՐՈՒ

Մ Ա Ս Ի Ն

Ա Ր Տ Ա Տ Պ ՈՒ Մ

«ԲԻԻԶԱՆԴԻՈՆ»Ի 1909 ՆՈՅՆՄԱՐԵՐ 3—4

ԹԻԻԵՐԷՆ

Գ Ր Ե Ց

ՏՕՔ. Ն. ՏԱՂԱԻԱՐԵԱՆ

Օսմամեան Երեսփոխան Սեբասիոյ

Կ. ՊՈԼԻՍ

Տպգր. ԲԻԻԶԱՆԴԻՈՆԻ

1909

2004

338.1
S-16

2010

16849

2120

338.1

Մ Ե Ր

S-16 ԽԵՂՃ ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՆԵՐՈՒ

630

Մ Ա Ս Ի Ն

126-SU

1003
10844

Ամառնային պարագուրդի առթիւ այցե-
 լեցի Սեբաստիոյ կուսակալութեան գլխաւոր
 կեդրոնները (Գալղա, Մարզուան, Ամասիա,
 Թոքատ) և ժամաւորապէս զիս ընտրող
 Սեբաստիոյ նահանգն ու անոր 7 գաւառակ-
 ներն իրենց գլխաւոր գիւղերով (35) : Մօտէն
 ծանօթացայ հայրենեացս և հայրենակցացս,
 սերտիւ յարաբերութեան մտայ այդ տեղ-
 եաց երկրագործ ժողովրդեան հետ, ու ցաւ
 ի սիրտ հաստատեցի թէ՛ երկրագործ հայ-
 րենակիցներս յամենայնի զրկեալ խեղճ ու
 թշուառ են և անոնց աւագ մեծամասնու-
 թիւնը գրէթէ անօթի վիճակի մէջ է : Կա-
 ռավարութիւնն և անխիղճ պաշտօնէու-
 թիւնը շարունակ առած է այդ հէք դա-
 սակարգէն, առանց մտածելու գոնէ պաշտ-
 պանել զայն ընդդէմ բռնաւորներու և օ-
 ժանդակել անոր ապերախտ տարիներուն,
 ոյսյ հետեւանօք նա օրհասական ու հոգե-

վարք վիճակի մը հասած է : Բազմիցս չի կրցի արտասուքներս զսպել մեր երկիրն իրենց արիւնով ու քրտինքով պաշտպանող ու մատակարարող այս հէք դասակարգին թշուառութիւնը տեսնելով : Մեր անունդն հայթայթող այդ խեղճ արարածները շատ անգամ հաց իսկ չունին ուտելու, և մերթ իբր հաց կերածնուն մէջ ցորենն իր թեփովը միայն ներկայացած է : Սահմանադրական կառավարութիւնը տեսաւ իրաց այս ցաւալի վիճակն ու փութաց ուտեստի ու սերմնցուի նպաստներ տալ . սակայն պէտք է դիտնալ թէ՝ ամէն կողմ որչացած փոքր բռնաւորները (էշրէֆ) ու զեղծ պաշտօնէութիւնը կ'աշխատի նոյն իսկ այդ նպաստէն օգտուել, այդ խեղճներուն օրապահիկ հացը խլել անոնց բերնէն : Ուստի, հարկ անհրաժեշտ է որ կեդրոնական կառավարութիւնն արգոսեան աչքերով հսկէ առ այս, ու խիստ հրամաններով այս նորանոր զեղծմանց առաջն առնէ ու պաշտպանէ հէք երկրագործներն ընդդէմ այդ անխիղճ մակաբոյծներուն : Նպաստները բացառիկ միջոցներ են և տեսական ազդեցութիւն չեն կրնար ունենալ, խոհեմութիւն է չարեաց բուն պատճառներն որոնել և անոնց առաջն առնելու դարմաններ խորհիլ . ուստի այստեղ պիտի քննենք դժբախտութեանց գլխաւոր շարժա-

ռիթմերն և մատնացոյց պիտի ընենք հարկ եղած դարման միջոցները :

Ա.—Ներկագործ ժողովրդեան քուռառութեան գլխաւոր պատճառներն են .

1. Բերեցուն մի քանի տարի ի վեր նուազութիւնը .—Սա բնական հետեանք է անձրեւներու նուազութեան : Այո՛, մի քանի տարիէ ի վեր անձրեւներ նուազ եղած են ու մանաւանդ յարմար եղանակներուն երկինք բոլորովին ժլատ եղած են, և ասոր ալ գլխաւոր պատճառը մեր անտառներուն փճացումն է :

Գիտնականօրէն հաստատուած ճշմարտութիւն մ'է թէ՝ անտառ չեղած երկիրները քիչ կ'անձրեւեն, զի անտառները մթնոլորտի ամպերն ու օդի խոնավութիւնն անձրեւներու վերածելու կարեւոր ազդակներ են : Անտառ եղած երկիրներուն մէջ անձրեւներու ջուրերը ծաւերու արմատներուն առաջնորդութեամբ երկրի խորերը կ'թափանցեն ու այնտեղ ստորերկրեայ աւազաններ կազմելով ակերու ծնունդ կուտան : Իսկ, ընդհակառակն, անտառազուրկ երկիրներուն մէջ անձրեւները հեղեղներ կը կազմեն, որոնք կ'ընթան տեղային երկրագործութեան, ո՛չ միայն հողերու նուրբ մասերն ու լոյծ տարրերը կրելով՝ այլ և բուսականութիւնը կ'ընթան ու կը կոտորտեն և բնակչութեանց կեդրոններուն

մէջ չինութիւնները կ'աւերեն ու կենդանւեաց ու մարդոց իսկ կորուստ կ'պատճառեն: Արդարեւ մի քանի տարիներէ ի վեր ամէն կողմ տեղի կ'ունենան այս կարգի աւերներ. երկու տարի առաջ Թոքատի մէջ հարիւրաւոր տուններ կործանեցան ու 600 անձէր մահացան. այս տարի այս կարգի շատ աւերներ պատահեցան, որոնց մէջ կ'յիշատակենք Շար-Գըչլայի մօտ 150 տունէ բաղկացեալ Չաքըր-Շէյխ անուն գիւղը, որուն 75 տուններն հեղեղը քանդեց ու աւաղով ծածկելով՝ անոնց երկրագործական կենդանիները սպաննեց, և ես պատահմամբ հանդիսատես եղայ անոնց դիակներն հանելու աշխատութեան:

Անտառներու փճացման բնական հետեւանքն է ջուրի ակերու ցամաքումը. այս ալ սկսած է տեղի ունենալ, եւ ես այս ճամբորդութեանս միջոցին հանդիպեցայ ցամաքած հինգ-վեց ակերու, որոնց տարիներ առաջ յորդառատ ըլլալին վկայեցին երկրին ընկները: Զրի ակեր չեղած տեղերու խոտերն ու մարդերը բնականաբար կ'չորնան. ո՛ւր որ ջուր և խոտ չըլլար՝ ո՛չ կենդանի կ'ապրի և ո՛չ ալ մարդ, որով անջրդի երկիրներն ամուլ անապատներու կ'վերածուին:

Իմ բոլոր ճամբորդութեանս միջոցին ճամբաներու երկայնքը միշտ հաստատեցի

կտրած ու այրած անտառներու հետքեր: Ժողովուրդն անտառներն անգթօրէն կըտրելով փճացնելէ ետքը՝ ստիպուած է վառելանիւթ ճարելու համար արմատներն ևս հանել, որով իսպառ կ'ղրկեն հողերն իրենց մակերեւոյթն հասած ջուրերն իրենց խորերն առաջնորդող միջոցներէն: Մեր լեռները կազ (քւէն) կոչուած ծառիկներով ծածկուած են, ասոնք տեղացող անձրևները բռնող կարեւոր տարրեր են. շատ տեղեր այս ծառիկները ժողովուրդին միակ վառելանիւթերը կ'ներկայացնեն, որոնցմէ մերկանալու վրայ են մեր լեռները:

Շատ տեղեր անտառները փճացուցած են ո՛չ թէ փայտէն օգտուելու նպատակաւ, այլ այրած են լոկ քիմի համար եւ կամ վարելի հող ձեռք ձգելու նպատակաւ, ու շատ անգամ այս ոճիրներու անուղղակի քաջալերիչը կառավարութիւնն եղած է: զոր օրինակ, շատ տեղեր լեռներու մէջ գաղթականներ հաստատած է առանց անոնց հող տալու, որով լեռեայն թոյլտուութիւն բրած է որ անոնք յափշտակեն իրենց բոլորտիքի գիւղացիներուն հողերը, ու այրելով և փճացնելով անտառները՝ տիրանան անոնց հողերուն: Անտառներուն փճացման հետեանօք շատ տեղեր 5, 8, 10 ժամ հեռաւորութիւնէն կ'ըբերեն փայտը, կան եւ 1, 2, 3 և նոյն իսկ 4 օր հեռա-

ւորութենէ փայտ բերող միջավայրեր, որպէս են Ղանդալի գաւառակին Մանճըրըգ, Եարասար գիւղերը, և երևակայեցէք, ի՞նչ ձանձրոյթ, 3-4 օր երթալ և նոյնչափ օրէն ալ վերադառնալ՝ սալ մը փայտի համար:

Ամէն անոնք որ ի վիճակի չեն փայտ ձարելու համար այս զոհողութիւնն ընելու՝ կենդանեաց աղբը կ'վառեն աթարի (թէ-դէք) ձեւի տակ, որով և իրենց հողերը կը զրկուին զիրենք պարարտեցնող այս կարեւոր տարրէն: Հարկ է վերջ տալ իրաց այս աղէտալի վիճակին, պէտք է պաշտպանել գտնուած անտառներն ու ի հարկին աւերեալ անտառները վերատնկել: Անտառաց հսկողութիւնը շատ թերի կերպով կը կատարուի, շատ անգամ անտառներն օրերով, շաբաթներով կ'վառին և ոչ ոք կ'աշխատի զանոնք մարել. պէտք է անտառները վառողները խափա պատժել յօրինակ այլոց, և այսպիսի դժբախտ պատահարներու առթիւ ընդփոյթ առաջն առնելու ջանադիր ըլլալ: Երբեմն տեղեր կառավարութիւնն արգելած է անտառները կտրել, ժողովուրդն այդ անտառներէն կ'օգտուի կտրելով ծառերու ճիւղերն և կամ արածել տալով անդ իրենց կենդանիներն ու այծերը. որով ծառերը կ'զրկուին իրենց կենսատու մասերէն, այսպէսով կ'չորնան ու կ'փճանան: Հանդիպեցայ տեղեր որպէս

Գավգա, ուր իբր փայտ և ածուխ ի վաճառ հանուածները մէկ հարիւրամէդր տրամագիծ ունեցող ճիւղեր են, որ կ'ցուցնէ թէ անտառները սպառած են ու ժողովուրդը նորաբոյս ճիւղերէ կ'օգտուի, որ երբեք ներելի ըլլալու չէր: Անտառները կտրելը պէտք է գիտական օրէնքներու ենթարկել: Անտառ մը երեք մասի բաժնելով, իւրաքանչիւր մասը տասը տարուան միջոցի մը համար գործածութեան յատկացնելու է, և այսպէսով երեսուն տարիէն միեւնոյն տեղը կրնայ հատման ենթարկուիլ, և այդ միջոցին մէջ ծառերը բաւական զարգացած կ'ըլլան, և նոյն իսկ խիստ ուղիղ ու լաւ զարգացած ծառերն աւելի երկար աւտեն, 60—90 տարի հարկ է պահել: Եթէ իրաց այս ցաւալի վիճակն այսպէս շարունակուի՝ ո՛չ միայն մենք անկանոն անձրեւներ ու հեղեղներ պիտի ունենանք, այլ և մեր ջրի աղերը պիտի ցամաքին, երկրագործութիւնը պիտի փճանայ և պիտի ստիպուինք Եւրոպայէ բերել մեր վառելանիւթն ու ածուխը:

2.—Հողերու յափճակութիւնը զօրաւորներու եւ բռնակալներու կողմէ.—Ամէն կողմ կ'լսուին այս կարգի գանդատներ. իմ շրջած տեղերէս Ղանդալի գաւառակին, մանաւանդ Մանճըրըգ և Եարասար գիւղերուն մէջ մեծ համեմատութեան հասած

են հողի յափշտակութիւնները, նոյնը կրը-
նանք ըսել և Թժնուսի գաւառակին մէկ
մասին համար: Այս հողերու յափշտակիչ-
ները շատ անգամ գաղթականներ են (Չէր-
քէզ, Չէչէն, Գարա Բարախ) և կամ երկրի
հօրանք ըստած բռնակալները: Զարմանալի է
որ շատ տեղեր այդ յափշտակուած հողերու
տուրքը կ'վճարէ բուն հողատէրը, անոր ձեռքը
կ'գտնուի օրինական կալուածաթուղթը
(թափու), սակայն ուրիշը կ'վաճիէ հողը:
Դատաւարութիւնք օգուտ չունին, երկար
աշխատանքէ ետք կարելի կ'ըլլայ ճշմար-
տութիւնն հաստատել, կառավարութիւնն
օրինական 25 դշի տուգանք մը կ'սահմա-
նէ, յափշտակիչը կ'վճարէ այդ տուգան-
քը, սակայն կ'շարունակէ գործածել իր
յափշտակած հողը՝ աղառնալով բուն տիրոջ
չարունակել իր գանգառը: Դայմադամ-
ներն ինձ այսպէս տաննակ խնդիր
պատմելով՝ խոստովանեցան օրինաց անբա-
ւականութիւնն ու իրենց անկարողութիւնն
և խնդրեցին խիստ ու հատու օրէնքներով
պաշտպան կանգնիլ խեղճ հողատէրներու
իրաւանց: Երբեմն տեղեր՝ երկրագործն
փոքր փոխառութեամբ մը, զոր օրինակ,
հարիւր դրուշի գումար մը, հորթ մը, կով
մը, և այլն առնելով, պարտական կ'դառնայ
զօրաւորի մը և անոր տարիներով տոկոս
տալով հանդերձ՝ պարտքն երթալով կ'ա-

ծի ու այսպէսով պահանջատէրն կ'յա-
փշտակէ անոր հազար զրուշնոց արտն ու
կ'գործածէ: Երբեմն ալ բւնի ու կամ
խարդախութեամբ (հիյլեով) մեծարժէք ա-
գարակ մը 100-120 ոսկոյ փոխարէն
Ֆերալ ընել տալով դրաւուած է: Վեր-
ջապէս այս ամէն հողային անիրաւութիւն-
ները կարգադրելու և խեղճ երկրագործ
դասակարգ, այդ անխեղճ մակարոյծներու
ձեռքէն ազատելու համար՝ հարկ է կա՛մ
կարուկ օրէնքներով իրաւասութիւն տալ
տեղական իշխանութեանց, որ ճշմարտու-
թիւնն գործադրեն. և կամ թէ՛ ինչպէս
երբեմն որոշուեցաւ՝ հողային խնդիրներու
կարգադրութեան համար շրջուն դատա-
րաններ զրկել, անկաշառելի մարդասէր Օս-
մանցիներէ բազկացեալ:

3. Հողերու վաճառումը տուրքի փոխա-
րէն.— Արդարեւ ամէն երկիրներու մէջ օ-
րինական է, տուրք չվճարողին հողերը
վաճառել, սակայն երբեք ներելի չէ այդ
պատրուակին տակ հարիւր ոսկինոց հող մը
մէկ քանի ոսկիի վաճառել: Յաւալի է
ըսել թէ այսպիսի դժբախտ իրողութիւն-
ներ կ'պատահին. զոր օրինակ, Ղանդալի
մօտ ցոյց տուին ինձ Սեբաստիոյ 30 քիւէ
ցորեն առնող ընդարձակատարած հող մը՝
այրի կնոջ մը յատուկ, որ երեք ոսկի
տուրքի փոխարէն վաճառուած է, ընա

կանխաբար երկրի մի զօրաւոր անձնաւորութիւնն տէր դարձած է այդ բախտին, ու այդ հէք կրնն այսօր աւուր հացի կարօտ վիճակի մէջ կ'գտնուի:

Բ. Երկրագործական Պանֆանեհ երկրագործները չեն օգտուիր.—Այդ դրամատուները թէպէտ երկրագործներու համար հաստատուած՝ սակայն անոնցմէ կ'օգտուին աւելի հողատէր քաղքենիներ, որոնք երկրագործին քրտանց արդիւնք այդ անտուկներէն փոխառութիւններ կ'ընեն հարիւրին 60, և այդ գումարներն իրենք կ'գործածեն հարիւրին 12, 15, 18, 24 և աւելի տոկոսով, և այն ալ աւելի երկրագործ դասակարգին. ուստի պէտք է այնպիսի օրէնք մը դնել որոյ շնորհիւ բուն երկրագործն օգտուի անոնցմէ: Այս դրամատուներուն տոկոսը թէպէտ 6% է, սակայն 1% արձանագրութեան ծախքովն և ալ օրինական ծախսերովն 9% ի կուգայ, զի փոքր գումարներ կ'արուին երկրագործաց և այդ օրինական անուանեալ ծախսերը գրէթէ նոյնն են մեծ ու փոքր գումարներուն համար, որով մեծ գումարներ աւելորդ հողատէր կալուածատէր քաղքենիներու համար մինչդեռ 7—7½% ի կուգայ, հէք երկրագործին համար 9% ի կուգայ. պէտք է վերջ տալ իրաց այս վիճակին, ջնջել այդ օրինական անուանեալ ծախսերն և արձա-

նագրութեան համար 1% ի տուրքը: Նոյն իսկ 6% տոկոսը շատ է երկրագործին համար. իմ ուսումնասիրած երկիրներու մէջ ի հաշիւ առնելով երկրագործին ելեւուտքը՝ կ'հաստատուի որ հողն հազիւ 4% կ'արտադրէ, որով չէ կարող առկէ աւելի տոկոս վճարել. իրաց այսպէս շարունակումն հողերուն բուն երկրագործաց ձեռքէն ելլելուն պատճառ կ'ըլլայ: Եւ արդէն ինչ՞ու այդքան պահանջկոտ ըլլալ երկրագործին՝ քանի որ արդէն այդ դրամատանց դրամագլուխն իր քրտանցն արդիւնքն է, իրն է. իր ապրանքին իրեն այնչափ սուղի տալը խղճի և օրինաց հակառակ է: Այդ դրամատան դրամագլուխին կարեւոր մէկ մասը կառավարութեան կողմէ իբր փոխառութիւն առնուած է, և որով երկրագործական պանքաներու անտուկները գրէթէ դատարկ են, որով և երկրագործը չեն կրնար կարեւոր փոխառութիւն ընել. պէտք է հատուցանել վերջապէս փոխառեալ գումարը՝ եթէ ոչ ամբողջովին՝ գոնէ մասամբ: Ահագին փոխառութիւններ եղան մեծ ու փոքր պարտքեր վճարելու համար, կարեւոր էր որ այդ պարտուց գոնէ մէկ մասն ալ հատուցուէր:

Աւարի տրոց օրինական հարիւրին 10% վրայ աւելցած է 1% երկրագործական դրամատան համար. հարկ է վերջ տալ այդ

պահանջքին և թեթեւցնել հէք երկրագործին ծանրաբեռնեալ տուրքերը: Կ'ըմբռնեմ որ ժամանակ մը պէտք էր այդ տուրքին հաստատութիւնը, այժմ անսերելի է, քանի որ անօթի է երկրագործն և ինքը չօգտուիր անկէ:

Գ. Տուրքերու ծանրութիւնը. — Երկրագործաց տուրքերու ծանրութեան մասին շատ ըսելիք կայ, զանց պիտի առնեմ, չի գիտեմ թէ քանի անձուկ վիճակի մէջ է մեր ելեւմուտքը. սակայն անոնց մէջ հատ մը կայ որ ներելի չէ այսպէս շարունակել առանց երկրին վնասելու, եւ այդ է աղնամի տուրքը: Ընդհանրապէս իբր աղնամի տուրք $4\frac{1}{2}$ դշ. կ'առնուի ոչխարներէ և այծերէ. այդ տուրքը գուցէ ներելի ըլլայ հաղորդակցութեան միջոցներով օգտուած շատ մը տեղեր, սակայն անարդար է ներքին գաւառներու համար. օրինակ առնենք Սեբաստիոյ կուսակալութիւնն և աւելի մասնաւորապէս Սեբաստիոյ սանձագը. հոն ոչխար մը չորս տարիէն չափահաս կ'ըլլայ և կ'արժէ 40 դշ.. այդ ժամանակամիջոցին մէջ կառավարութեան տուրք վճարած կ'ըլլայ 20 դշ., որով արտադրութեան $\frac{1}{2}$ 50ը: Սա ներելի չէ ո՛րէն երկրի մէջ, բանականութեան և խղճի հակառակ է, այդ կենդանեաց բուծման մէջ շահ չի մնար երկրագործին, որով

և դուարաբուծութիւնն օր քան զօր նուազելու վրայ է. ես վստահ եմ որ եթէ այս տուրքն երկու դրշ.ի իջնէ, դուարաբուծութիւնը մեծապէս յառաջ կ'երթայ, և թէ՛ ժողովուրդը, թէ՛ կառավարութիւնն մեծապէս կ'օգտուին:

Դ. Մշակեալ հողերու պաշտպանութեան պէտքը. — Ծանապարհաց անկանոնութեան հետեւանօք, շատ անգամ կառքերն ու ուղեւորները՝ փոխան աւերեալ խճուղիներէ անցնելու՝ դաշտերու մէջէն կ'անցնին, և այս տեղի կ'ունենայ ոչ միայն հաճուած հողերու, այլ և հերկուածներու և նոյն իսկ հունձք կրողներուն համար, և այդպէսով երկրագործները մեծապէս կ'վնասուին: Երբեմն մշակեալ հողերու հանդէպ անիրաւութիւնը շատ աւելի առաջ կ'տարուի. տեղական բռնաւորները, զոր օրինակ, իրենց կենդանիները կ'ըրկեն արածիլ խեղճ երկրագործներու ցանքերու և մարգերու մէջ: Այս անիրաւութեանց մասին օրինական բողոքներն արժէք չեն ունենար. ուստի՝ ինչպէս եւրոպայի մէջ, հարկ է և աստ հողերու ու ցանքերու հակողութեան պաշտօնեաներ կարգել, որոնց վկայութեան վրայ կարելի ըլլայ այդ անիրաւներէն տուգանքներ առնել: Այդ պաշտօնէից վկայութիւնը շատ անգամ կրնայ դիւրացնել հողերու յափշտակու-

թեանց մասին դատաւորներու գործունէութիւնը: Անշուշտ այդ պաշտօնեաներ շատ պարկեշտ անձերէ ընտրուած ըլլալու են, որոնց անկողմնակալութիւնն ու անաչառութիւնն ո՛րքէ կասկած վերցնելու չէ, հակառակ պարագային, ասոնք աւելի փառասկար կրնան ըլլալ:

Ե.—Երկրագործաց իրենց արհեստի մասին sqիսուքիւնը. — Մեր երկրագործ հայրենակիցներն արդարեւ շատ տգէտ են իրենց արհեստի մասին. թուենք աստ իրենց աչքի զարնող մեծ սխալներն ու խորհինք զանոնք դարմանելու միջոցները:

1. Աղբերու մասին անհոգութիւնը. — Երկրագործական սկզբունք մ'է «հողին ելածն հողին դարձնել», և այս տեղի կ'ուսնենալ աղբերու միջոցաւ, որոնք հողի բնական ու կարեւոր պարարիչներն են: Եւրօպիոյ մէջ կենդանեաց տալն յարդ կ'փոեն անոնց աղբի ջրերն ու կազերը ձծելով՝ չկորսնցնելու համար, ու ապա մասնաւոր տեղեր կ'ամբարեն զանոնք, մինչ հողերու յանձնելն անձրեւներու ու Արեգակին դէմ պաշտպանելու համար զանոնք: Մեր երկրագործներն ոչ միայն գոմերու եւ արտոններու մէջ չեն պաշտպաներ կենդանեաց աղբերը, այլ և ապա կ'սփռեն բացօթեայ, որով անձրեւներն անոնց լոյծ ու կարեւոր մասերը կ'տանին, իսկ Արեգակն անոնց կազերը կը

ցնդեցնէ, որով և հողին յանձնուած ատեննին անոնց հոգին ելած՝ մարմինը մնացած կ'ըլլայ: Աւելին կայ. շատ անգամ վառելանիւթի չգոյութեան հետեւանօք աղբն արարի վերածելով կ'վառեն և այդպէսով բորակածնային կազերը փճացնելէ ետք մոխիրը միայն հողին կ'յանձնեն, որով և մեր հողերը բորակածնով աղքատ կ'ըլլան: Աղբի մէկ խորանարդ մէդրն Եւրօպայի մէջ 20 ֆր. կ'արժէ, այսինքն՝ չուրջ հարիւր զրջ.: Իսկ մեր երկրաց մէջ երկրագործք սիրով կառք մը աղբը 3—5 զրջ.ի կուտան, և նոյն իսկ իրենք այդ գումարին փոխարէն զայն գնողին արտը կ'տանին իրենց կենդանիներով: Մեր երկրագործներն իրենց հողերու բորակածնով աղքատութիւնը կ'դարմանեն հանգիստ թողլով հողերնին պարբերաբար երկու տարին անգամ մը, այսինքն հարիւր արտավար հող ունեցողն անոր միայն յիսունը կը մշակէ և մնացածն հանգիստ կ'թողու՝ մթնոլորտի աղդեցութեամբ բորակածնով հարստացնելու համար, որով և իր դրամագլխին կէսը կ'գործածէ:

2. Աւթասելու ժամանակի անգիտակցութիւնը. — Յանելու համար փորձառութեամբ ընդհանուր օրէնքներ ուսած են, որոց կուրօրէն կ'հետեւին առանց ըստ պարտեային փոփոխութեան ենթարկել գիտ-

անգամ հերկն անկանոն է և կան անդ խոփի ազդեցութիւն չկրած փոքր ու մեծ մակերեւոյթներ՝ ուր հասած հունտերն անշուշտ փճանալու դատապարտուած են : Հունտերն հողին յանձնելէ ետք՝ այլևս ունէ խնամ չեն տանիր ու ամէն ինչ Աստուծոյ կ'յանձնեն, ո՛չ վնասակար խոտերը կ'խլեն՝ որք հողերու անուղիղ կ'սպառեն, ոչ հողի կարծրացած մակերեւոյթն տրմութիւնով և կամ այլ եղանակով կակուղցնել կ'փորձեն, բուսոց արմատներու տարածումն ու չնչառութիւնն նպաստաւորելու համար . և ոչ ալ ունէ խնամք կ'աւանդեն : Աստուած ժիր մարդուն կողմանէ պատրաստուած ու խնամուած հողերու սերմերը միայն կ'բուսցնէ և ոչ թէ ծոյլերուն :

Մեր երկրագործներն ընդհանրապէս գարունէն աշուն կ'աշխատին և յետ այնու կ'ըաշուին իրենց գիւղերը, և այսպէս 3-4-5 ամիսներ ըստ տեղեաց գիրքին ու կլիմային՝ անգործ կ'մնան . մինչդեռ եւրոպացի երկրագործը տարուան ամէն եղանակին կ'աշխատի առանց անձրեւն ու ցուրտը նկատի առնելու, և գիտենք թէ հոն ձմեռներն ընդհանրապէս աւելի սառտիկ են քան մերինները :

Երկրագործներէ ոմանք ըսին թէ իրենք ի ընէ ծոյլեր չեն, այլ շատ անգամ չկարողանալով վայելել իրենց քրտանց ար-

դիւնքը, ընականաբար սկսած են չափաւորել իրենց ջանքերն և առ այս այնպիսի պատմութիւններ ըրին՝ որք կարծես մինչև մէկ աստիճան կ'արդարացնեն զիրենք :

5. Կենդանեաց սննդեան բերութիւնն եւ չարչարանքը.— Երկրագործն ինքն արդէն թեփախառն հացով ու թանով կ'անանի, տարին մի քանի անգամ պատահմամբ հիւանդ կենդանւոյ մը միտը կրծելով . իր պահած կենդանիներն աւելի կարեւոր անունդ մը չեն ստանար . անոնք կ'ապրին գրէթէ լոկ յարդով, և ուժի, միսի, կաթի ինչ արդիւնք կարելի է սպասել յարդով անած կենդանիներէ : Այդ խեղճ կենդանիներն ամառնային եղանակին երբ կարենան արածիլ ու անձամբ ճարել իրենց սոռնդը՝ այն ատեն միայն քիչ շատ լաւ կ'անանին : Պէտք է ուսուցանել երկրագործաց թէ մեր ընտանի կենդանիները մեքենաներ են որք իրենց տրուած անդեան համեմատ կ'արտադրեն ու երբ աւելի պահանջուի անոնցմէ՝ իրենց մարմինէն ու կեանքէն կուտան :

Մեր երկրագործը ընդհանրապէս շատ անգթօրէն կ'վարուին իրենց օժանդակ կենդանեաց հետ և կ'չարչարեն զանոնք . կ'երեւի թէ իրենց բռնաւորաց կողմէ կրած չարչարանքներն իրաւունք ունենալ կ'կարծեն իրենց օժանդակ խեղճ կենդանեաց վրայ ի գործ դնելու, և այդպէսով իրենք իրենց չահուն կ'վնասեն :

Երկրագործաց սայլերու անիւներն ընդ-
հանրապէս կ'ճռնչեն, ու հաստատեցի թէ
չատեր այդ ճռնչի ձայնն աւելցնելու հա-
մար մածունի մասնաւոր բաղադրութեամբ
մը կ'օծանեն անիւի առանցքն որպէս զի
չատ հեռիներէն իմացուի այդ անախորժ
ձայնը:

Այսպէսով մեծապէս կ'դժուարացնեն ի-
րենց կենդանեաց աշխատութիւնը, զի ա-
ռանցքի շփումը կ'դժուարացնէ այդ խեղ-
ճերուն գործը: Հարկ է ընդհակառակն իւ-
ղով օծանել՝ սահումը դիւրացնելով՝ կեն-
դանեաց ճիգը նուազեցնելու համար: Կա-
րելոր է այս ճշմարտութիւնը հասկցնել մեր
տգէտ երկրագործներուն, և ի հարկին
պատժել զիրենք առ այս:

Եւրոպայի մէջ ընկերակցութիւններ կան
ընտանի կենդանիներն ընդդէմ զիրենք չար-
չրկող ու գէշ գործածող իրենց տէրերուն
պաշտպանելու համար: Եթէ մեզ հա-
մար կարելի չէ այդպիսի ընկերակցութիւն-
ներ ունենալ՝ գոնէ այդ դերը պէտք է
կատարէ մեր կառավարութիւնն ի ձեռն
ապահովութեան պաշտօնէից և ոստիկանաց,
մասնաւորապէս խմբագրեալ օրինաց համա-
ձայն անշուշտ,

Եզրակացութիւն եւ դարման.—Աւելորդ
համարելով ընդ երկար թուել հէք երկրա-
գործաց դժբախտութեան պատճառները,

զրկումներն ու նկարագրել տգիտութիւնն
աւելի մանրամասնօրէն, լաւ կ'համարիմ մեր
առաջարկած դարձաններն համառօտել աստ
իբր եզրակացութիւն:

Ա. Պահպանել անտառներն ու բնա-
շինջ եղածները վերստին տնկել:

Բ. Երկրագործները պաշտպանել ընդ-
դէմ յափշտակիչներու և զօրաւորներու ա-
նիրաւութեանց:

Գ. Տուրք գանձելու պատրուակաւ եր-
կրագործաց հողերն յափշտակիչներու չտալ:

Դ. Ջանադէի ըլլալ որ երկրագործական
դրամատուններէ միայն երկրագործներն
օգտուին, վճարելով տարեկան 0/4 տոկոս
մը:

Ե. Եթէ ոչ տուրքերն ընդհանուր կեր-
պով, գոնէ աղնամի տուրքն նուազեցնել
ներքին գաւառաց համար:

Զ. Պաշտպանել երկրագործաց հողերն
ու հունձքերը:

Է. Երկրագործաց ուսուցանել իրենց
արհեստն և ցուցնել եւրոպական գործինե-
րու և մէթոտներու առաւելութիւններն ի
ձեռն գործնական երկրագործական վար-
ժարանաց և պաշտօնէից, և առ այդ կ'ա-
ռաջարկեմ հետեւեալ միջոցները:

1. Գործնական երկրագործական վար-
ժարանաց քիւն աւելցնել, անդ ընդունիլ
ու մարդել երկրագործաց զաւակները, եր-

կրագործ պատրաստելու նպատակաւ, և ոչ թէ կառավարութեան պաշտօնեաներ հասցընել որք շատ անգամ ու և է օգտակարութիւն չունին :

2. Գործնական երկրագործական վարժարանաց Երջանաւարսներն ընդունիլ միայն Հալիպոլի երկրագործական բարձրագոյն վարժարանը, որպէս զի այս վերջինէն ելլող երկրագործ պաշտօնեաները գիտակցլան գործնական երկրագործութեան և ի հարկին իրենց քարոզած տեսական դասերն կարենան և գործնականապէս ցուցնել երկրագործ դասակարգին :

3. Պարսաւորելիւն թալ սիպար ագարակաց սնօրեմներու որ շաբաթը մի անգամ երկրագործական բանախօսութիւններ ընեն երկրագործաց, և ցոյց տան անոնց կատարելագործեալ գործիներու գործածութիւնն ու առաւելութիւնները, հողերն ու ցանքերը խնամելու մեթոտները, բնական աղբի ու քիմիական պարարտեցուցիչներու ազդեցութիւնները, ի մի բան գործնականապէս ցուցնեն գիտնական երկրագործութեան սկզբունքներն ու առաւելութիւնները :

4. Պարսաւորել երկրագործական պատեօնեաները Երջան ընել իրենց յանձնուած Երջանակի երկրագործական կեդրոններն ու գլխերն եւ անդ բանախօսութիւններ

ընել երկրագործաց, երկրագործական գաւառային ուսուցիչները պարտին տալ տարեկան գոնէ 120 դաս գլխերու մէջ, երկրագործական պաշտօնեաները գաղաներու կեդրոնները տարին 60 դաս, երկրագործական քննիչները գերծ մնալու չեն այս պարտականութենէն և ընելու են լիվաներու կեդրոնները տարին գոնէ 30 բանախօսութիւն, և միշտ այս պաշտօնեաներն ի վիճակի ըլլալու են իրենց բանախօսած սկզբունքները գործնականապէս ցուցնել երկրագործաց : Այսպէս միայն կարելի է օգտակար ըլլալ մեր հէք երկրագործ դասակարգին, որ կ'պահպանէ մեր երկիրն ու կառավարութիւնը, կ'հոգայ մեր բոլոր ծախքերը, և որոնց բարօրութենէն կախում ունի մեր երկրին փրկութիւնն ու բարգաւաճումը :

THE
LIBRARY OF THE
MUSEUM OF NATURAL HISTORY
NEW YORK
1880

50.

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

ԷՅ ԳԼ

NL0045599

